

Faste kulturminner

Av Helge Nome

Rødøy kommune i samarbeid med Nordland fylke og staten, startet sommeren -83 med registrering av faste kulturminner i Rødøy. Kulturminner er jordfaste, ikke bevegelige spor etter menneskelig virksomhet. Dette omfatter grav-

røyser, steiner knyttet til sagn og folketro, grensepåler, stier, seilmerker, jordkjellere, støer, hus og mye mer. Registreringen omfatter objekter som stammer fra tidsrommet mellom 1536 og ca. år 1900. Objekter fra før 1536 be-

Kulturminneregistratorene i Rødøy i 1983, Torild Østensen Almås og Per Kristian Almås. Våningshuset bak er på «Nerstaulen» i Kila. Huset er bygd ca. 1884 og brukes nå som feriebolig. (Foto: Helge Nome).

tegnes som fornminner og er allerede registrert i økonomisk kartverk.

Arbeidet med registrering av faste kulturminner har vært drevet lenge her i landet. Eilert Sundt drev f.eks. bygningsregistrering allerede i forrige århundre. Det opplegget Rødøy har blitt med på, er et ledd i en landsomfattende registrering som ble satt igang på begynnelsen av 1970-tallet. Arbeidet ledes av et sakkyndig styre oppnevnt av Norsk kulturråd, og opplysningene som samles inn skal oppbevares i et landsomfattende arkiv.

I stortingsmelding nr. 87 (1966-67), omtales bl.a. hensynet til landskapsestetiske, kulturhistoriske og naturhistoriske verdier i distriktsplanleggingen: «En vil fremheve betydningen av at landskapsestetiske verdier, naturens miljøfaktorer og kulturminner av forskjellig slag blir vurdert under arealdisponeringen og sett i

sammenheng med de inngrep som forutsettes, og innordnet i det sluttresultat som planen sikter mot.» Meldingen understreker også viktigheten av å bevare en sammenheng mellom nåtid og tidligere slekters liv og virke.

I Norge vil det finnes hundretusener av kulturminner. Alt dette kan selvfølgelig ikke taes vare på. Et kulturminneregister vil kunne lette prioritering i bevaringsarbeidet. Et enkelt objekt kan sees i forhold til tilsvarende minner innenfor en region eller landet som helhet. Kulturminner som av ulike årsaker ikke blir bevart, kan man finne opplysninger om i arkivet.

I Rødøy startet registreringsarbeidet på Tjongsfjordhalvøya. I løpet av en tre-ukers periode gikk to registratorer over 10 gårder; Storsteinøren, Seines, Sleipnes, Våge, Vågeng, Segelfor, Æsvik, Kila, Tjong Øvre og Tjong Nedre. I løpet av de tre til fire neste somrene er

Tølløkken med hus, ruiner og tufter, gir et godt bilde av et gammelt tun. Bakerst, det nye våningshuset fra ca. 1900. Nærmest, tuft etter «veskott». Kanskje var den ene delen også eldhus. Byggeår, ca. 1800. (Foto: Per Almås).

Hagevikgården i Kila. Den eldste delen av huset skal være over 200 år gammel. Huset ble påbygd ca. 1880. Hele huset er laftet. I kjøkkenet er hatten til den opprinnelige gruva inntakt. I stua er taket rose malt. Huset brukes nå til feriebolig. (Foto: Per Almås).

det meningen at hele kommunen skal dekket.

På de ti gårdene som ble besøkt i sommer, ble det registrert 96 objekter. På bakgrunn av dette materialet, utarbeidet registratorene, Torild Østensen Almås og Per Kr. Almås, en rapport. Vi har valgt å trykke en del av denne rapporten:

Opprinnelig næringsveg

I begge kretsene *) har kombinasjonen fiske og jordbruk naturlig nok vært hovednæringsveg. Fiske var uten tvil det viktigste, og gav mulighet for en viss materiell utvikling. Jordbruket var å se på som en attåttnæring. Men på Innergården (G.nr. 60 b.nr. 3) og Vollan (G.nr. 59 b.nr. 1) ser det ut som at jordbruket har vært hovednæringsveg. Dette var nemlig etter forholdene

store gårder med forholdsvis store arealer innmark og utmark. Enkelte har dessuten drevet med håndverk som binæring (tømmermann, smed, skomaker o.l.).

Det har vært et selvforsynt samfunn. Hver gård produserte stort sett det de trengte. Derfor var det ikke uvanlig med både eldhus, stabbur, jordkjeller og fjøs i tillegg til våningshus, på et gårdstun. Naustet hørte også med, og enkelte steder hvor det er gjort fornminnefunn, er det rimelig å anta at båtstøene som fører opp til

*) Registreringene utføres kretsvis, etter Statistisk Sentralbyrås kommunehefte for folke- og boligtellingen 1970. Kretsene det refereres til er nr. 10 og nr. 11, dvs. de 10 nevnte gårdene.

Fjøs på Våga. Huset er bygd ca. 1890 og er nå sterkt forfallent. Byggemåten er tradisjonell; lafteverk i stall og fjøs, bindingsverk i høysvale og låve. Huset står på trepilarer. (Foto: Per Almås).

naustene, er av langt eldre dato enn hus og tuffer som vi har registrert. (Eks.: G.nr. 59 b.nr. 1, g.nr. 67, b.nr. 1, g.nr. 66, b.nr. 2 o.s.v.).

Flere av de større gårdene hadde husmannsplasser under seg. Til de fleste av disse husmannsplassene har det aldri vært utarbeidet noen skriftlig husmannskontrakt. Avtalene ble gjort muntlig. (I flg. Olav Svenning, Gjerøy). Derfor er tidfesting av objekter på disse stedene ofte svært vanskelig og usikker.

Dagens situasjon

I dag finnes det få gamle gårdstun hvor alle bygningene er bevart. I de fleste tilfellene står bare våningshuset igjen. På Tjong Øvre (Øverstuen g.nr. 60 b.nr. 2) er flere bygninger inntakt. Og

så på Tølløkken (g.nr. 68 b.nr. 1) gir ruiner, tuffer og gjenværende hus et godt bilde på et gammelt tun. Her kan tuftene og ruinene sannsynligvis tidfestes til overgangen 1700–1800-tallet, ifølge Harder Karlsen.

Et fåtall av brukene er i dag i drift. Befolkningen på brukene domineres av eldre. De yngre finner arbeid i tettstedene. Hvis de slår seg ned på heimgården, bygger de seg ofte nye, mer «funksjonelle» boliger, og de gamle blir revet. Flere oppgir at rivingen har økonomiske grunner.

Angående registreringsobjektene

Våningshus (18 registrerte) er det dominerende registreringsobjektet (flere av tuftene er også etter våningshus). De eldste boligene besto kun

av stue og kjøkken i tømmer. Etter som det ble behov for det, bygde man på, i første omgang et kammers. Disse tilbyggene ble reist med bare bindingsverkkonstruksjon, og kunne være både trekkfulle og kalde. Denne byggemåten gikk igjen i flere av våningshusene vi registrerte. I andre hus fant vi hele konstruksjonen i tømmer, med to kammers i den ene enden. I dag er gjerne veggen mellom stue og kammers fjernet for å få større stue.

Fjøs (11 registrerte). Driftsbygningene var som regel bygd av tømmerlafting i fjøs og fjøsgang, og bindingsverk i høysvale og høyloft. Noen eksempler av stein- eller gammefjøs fant vi ikke.

Eldhus (5 registrerte). I eldhusene var det gruve hvor man kokte bl.a. kraftfôr til dyrene av tang og fiskeavfall. Det var vanlig å ha takke

der for flatbrødbaking. De fleste hadde fjernet gruva, men i et par tilfeller var den intakt (eks.: «masstu» på Tjong Øvre, arbeidsstue på Innergården). På Sleipnes og i Innergården har det vært bakerovn i forbindelse med gruva, hvor man kunne bake opptil 35 brød om gangen. (I flg. Maren Sleipnes og Jesenia Svartis).

Stabbur (6 registrerte). Stabburet har fungert som lagrings- og oppbevaringsrom for mat og klær. Bygningsmessig er de enkelt sammensatt (bindingsverk), men ved flere anledninger har vi registrert stabbur i laftet tømmer i to etasjer, med svaler på sidene. (Eks.: Tølløkken, Sleipnes, Innergården.)

Naust (6 registrerte). Vi fant ingen stornaust (naust for fembøring eller åttring), men noen av naustene oppgis å være avkortede stornaust. Grindkonstruksjonen i disse naustene er i alle

Eldhus (arbeidsstue) på Innergården på Tjong. Huset ble bygd 1860 – 1870 og var opprinnelig mye større bl.a. med stort kjøkken, stue, gang og to stabbursrom. I kjelleren er det eldhus med inntakt gruve, oppe er det stabbur i laftverk og svaler i bindingsverk. (Foto: Per Almås).

fall en gammel byggeskikk.

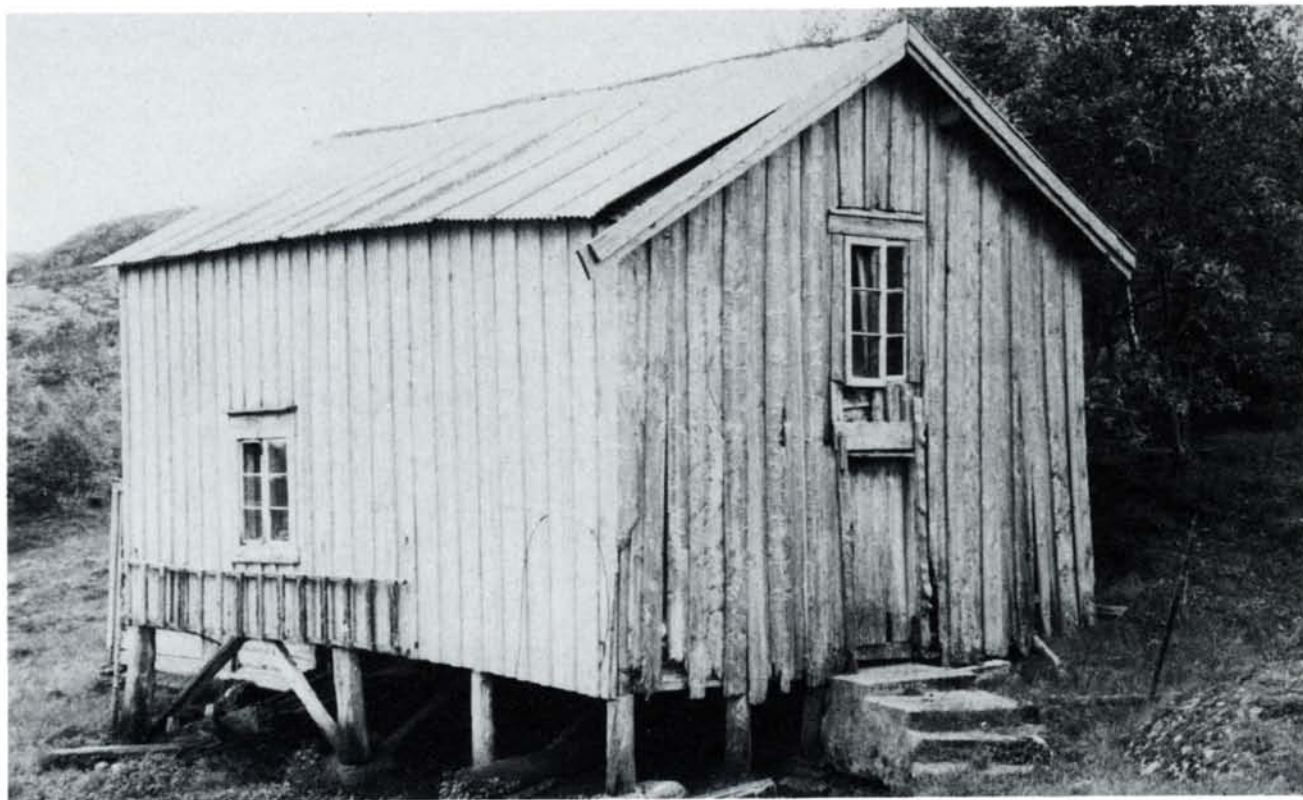
Hustufter (21 registrerte). Av registrerte hus-
tufter, er 11 tufter etter våningshus, 4 etter fjøs,
2 etter sjåer/eldhus, 2 etter naust (hvorav et
storbåtnaust), 1 etter brygge og 1 etter kvern-
hus.

Jordkjellere (9 registrerte). Alle de 9 jord-
kjellerne vi har registrert, er ruiner. Stort sett er
det bare taket som har rast sammen. Veggene
er av mer varig konstruksjon, muret innvendig
med naturstein og fasadekledd med jord og
torv. Jordkjelleren var en viktig del av det gam-
le gårdstunet. Flere hevder at det var noe av det
første som ble bygd på gårdene.

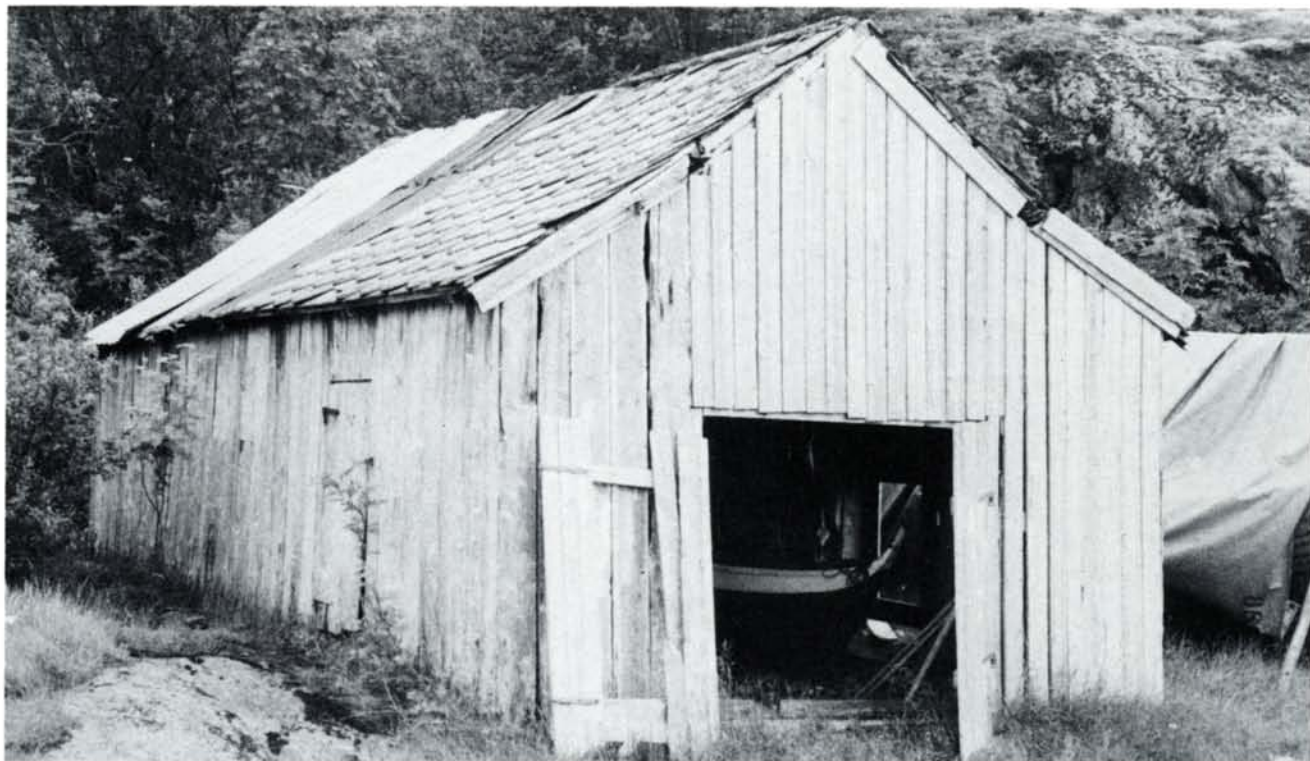
Sleipnesmarkedet. Til slutt kan det være på
sin plass å nevne noe om den gamle markeds-

plassen på Sleipnes. Pr. definisjon er dette
kanskje ikke et jordfast kulturminne, da alle
spor og eventuelle tufter er fjernet, ihvertfall de
synlige. Men i og med dette stedets tradisjon
som «martnansplass», har vi valgt å registrere
det som et viktig kulturminne. Olav Svenning,
Gjerøya, hevder at markedstradisjonen på
Sleipnes er «svært gammel». Allerede i 1690 er
markedet nevnt i justisprotokoller fra stedet.
Markedet skal, ifølge Svenning, ha oppstått i
forbindelse med bygdinget som ble holdt her
vår og høst. Det siste markedet ble holdt her ca.
1918.

I tillegg ble det registrert 5 båtstøer, 4 brøn-
ner, 3 veger, 2 brygger, 2 sjåer, 1 butikk/han-
delssted, 1 steingjerde og 1 trankokeri.

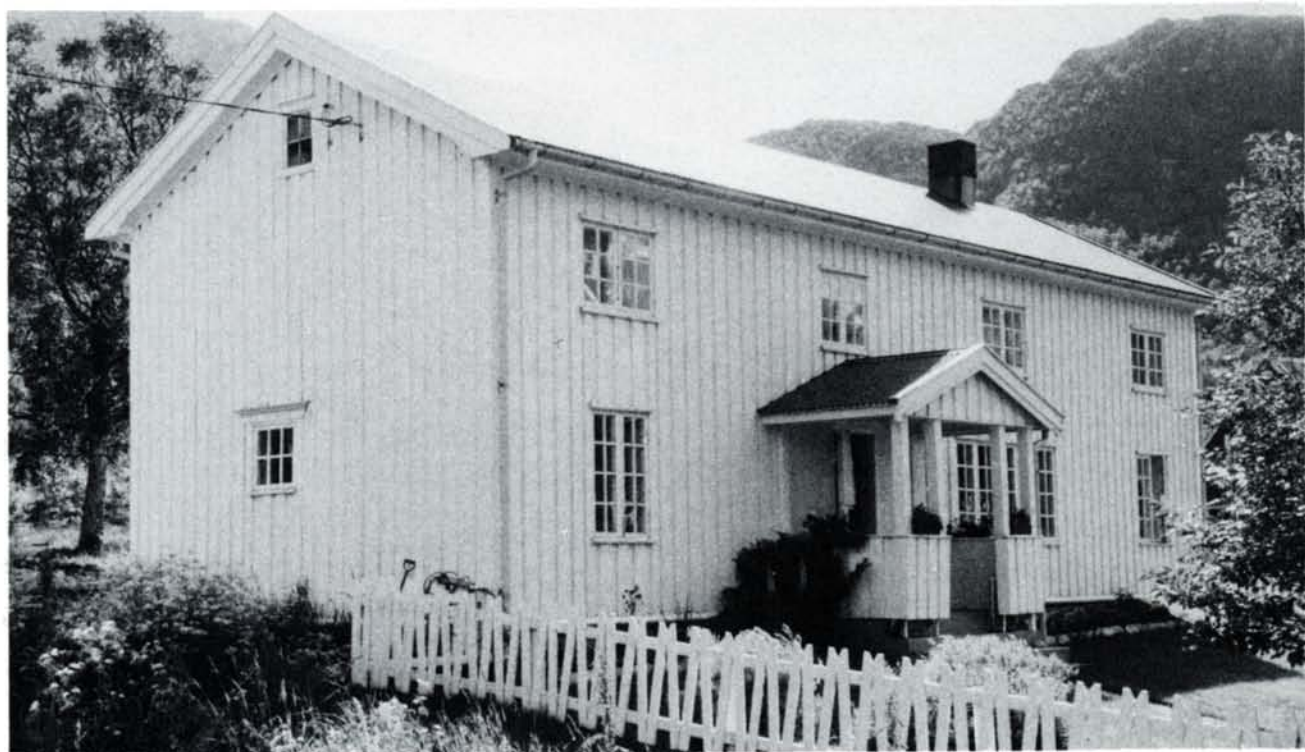
*Stabbur på Seines. Huset ble bygd ca. 1877 og ble brukt til lager for klær og mat. Inne i huset er det en
tømmerkasse som ble brukt til melbu. Stabburet er ellers i bindingsverk og står på trepilarer.*
(Foto: Per Almås).

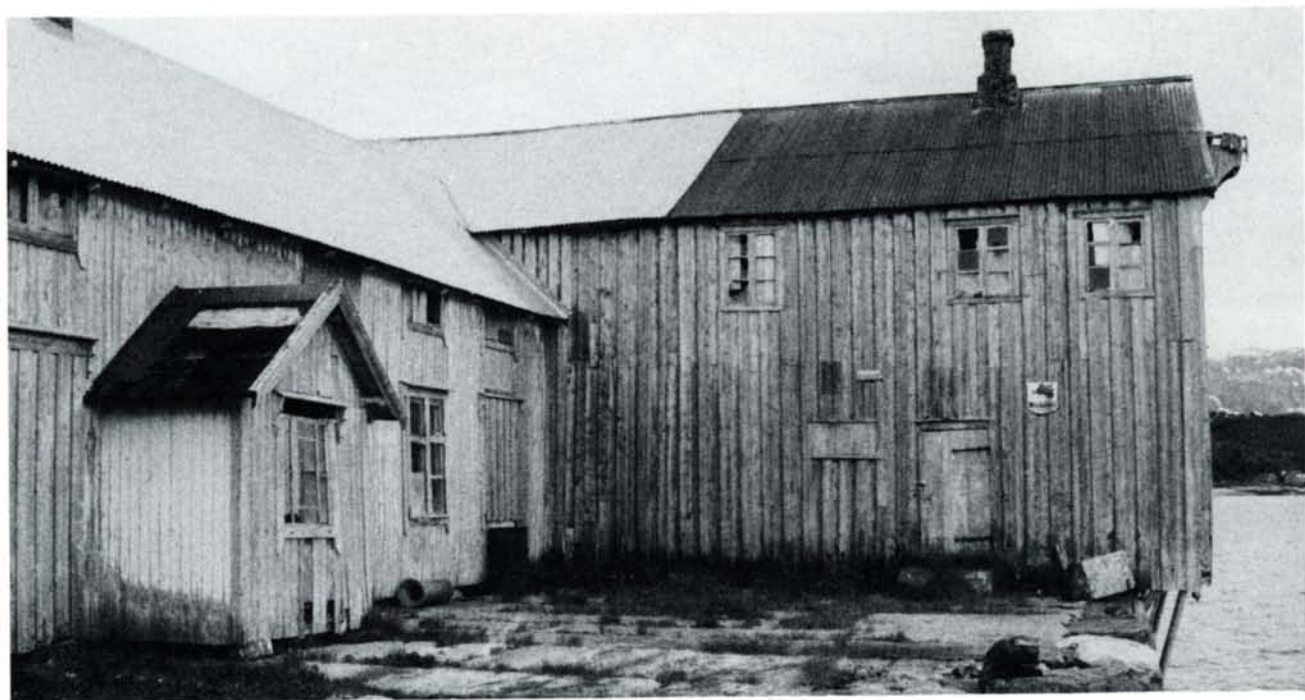
Naust på Vollan, Tjong. Det er bygd ca. 1882 og er et forminsket storbåtnaust. Huset har grindkonstruksjon, noe som er en svært gammel byggemåte. Naustet ligger i en naustgrend. (Foto: Per Almås).

Jordkjeller på Tølløkken. Kjelleren ble bygd på begynnelsen av 1800-tallet og ble brukt til lager for poteter og grønnsaker. Kjelleren er bygd inn i en haug og veggene og gulv er i naturstein. Øvre delen av fasaden er i tømmer. (Foto: Per Almås).

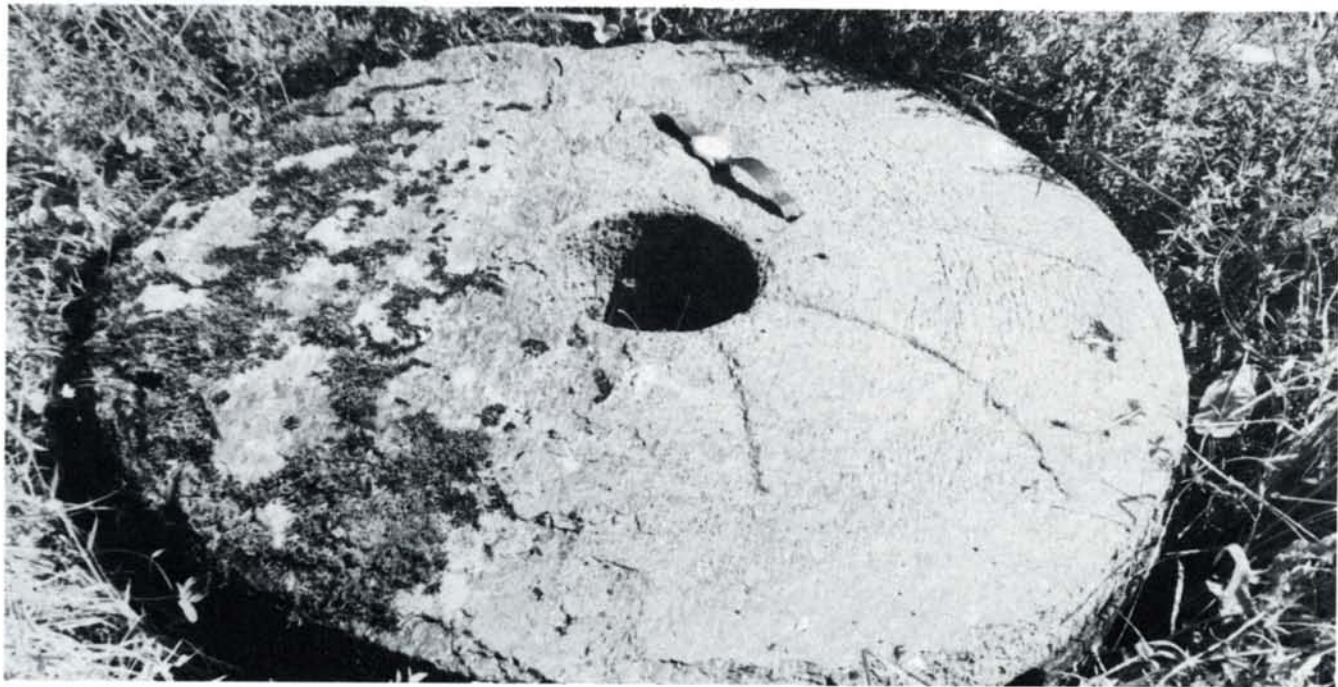
Våningshus på Tjong nedre. Byggeår ca. 1836 (på sørveggen under bordkledningen er årstallet risset inn). Huset ble flyttet fra fellestun på Tjong Nedre dit det nå står i 1881. Det meste av huset er i laftverk, norden og bislag i bindingsverk. (Foto: Per Almås).

Butikk (handelssted) på Tjong Øvre. Brygga lengst bort i bildet, er den eldste bygningen, fra ca. 1900. Butikken, til venstre, er bygd ca. 1920. (Foto: Per Almås).

Brygge på Seines, bygd ca. 1890. Huset hadde opprinnelig torvtak, men det ble byttet til skifer i 1924. Huset har grindkonstruksjon og står på pilarer av stokker og naturstein. Steinen til pilarene er tatt ut av svabergelike i nærheten. (Foto: Per Almås).

En av kvernsteinene etter kvernhus på Vollan. Kverna ble bygd ca. 1880 og brant ned ca. 1960. Kverna var i laftverk med torvtak. Den ble brukt av flere gårdbrukere, og under krigen ble den bl.a. brukt til å male korn til flatbrød o.l. (Foto: Per Almås).